

УДК 373.3+159.955

В. Б. Легін,
асистент

(Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут імені Тараса Шевченка)
Legin2@ukr.net

РЕФЛЕКСІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті проаналізовано сутність навчальної діяльності молодших школярів, уточнено тлумачення терміну "рефлексія" та з'ясовано роль зазначеного феномену в навчальній діяльності молодших школярів. Виявлено, що впровадження рефлексії в навчальний процес молодших школярів є необхідним, адже вона сприяє усвідомленому плануванню власної діяльності, розумінню мети діяльності однокласників та вчителів; корегуванню подальших дій; дає можливість аналізувати успіхи і труднощі в досягненні мети іншими; здійснювати "погляд зі сторони".

Постановка проблеми. Сучасні тенденції реформування шкільної освіти передбачають розробку і впровадження у практику навчально-виховного процесу особистісно орієнтованих технологій, котрі покликані формувати в молодших школярів систему особистісних цінностей, сприяти зростанню їх самостійності й творчої активності. Це безпосередньо пов'язано з розкриттям феномену рефлексії на рівні регулятивних процесів, коли вона одночасно є способом і механізмом розвитку особистості молодшого школяра.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення проблем навчальної діяльності молодших школярів стало предметом досліджень багатьох учених. Чимало робіт присвячено сутності, структурі, концепції навчальної діяльності (В. Бондар, В. Давидов, А. Маркова, О. Савченко); особливостям організації навчального процесу у школі першого ступеня (Н. Бібік, М. Вашуленко, Я. Кодлюк, О. Савченко); віковим особливостям молодших школярів та їх врахуванню в повсякденній навчальній діяльності (Г. Костюк, Г. Люблінська).

Не залишилась поза увагою вчених проблема рефлексії. Вона знайшла своє відображення у дослідженнях М. Боришевського, М. Гриньової, Н. Гуткіної, А. Зака, І. Семенова, Г. Сухобської, Г. Цукерман.

Однак в науці відсутні спеціальні дослідження, присвячені з'ясуванню ролі рефлексії у навчальній діяльності молодших школярів.

Мета статті: проаналізувати сутність навчальної діяльності молодших школярів; уточнити тлумачення терміну "рефлексія"; з'ясувати місце цього феномена у навчальному процесі школи першого ступеня.

Виклад основного матеріалу. В умовах реформування національної системи освіти початкова школа покликана вирішувати низку актуальних завдань: створювати умови для самовираження дитини у різних видах діяльності, морально-етичного розвитку; долучати до суспільно корисної праці; розвивати інтерес до художньої та технічної творчості; забезпечувати становлення особистості школяра, цілеспрямований вияв і розвиток здібностей; формувати уміння й бажання вчитися [1].

Всього цього можна досягти за допомогою навчання – провідного виду діяльності молодших школярів. Психологи вважають, що "навчальна діяльність формується у дітей від 6 до 10 років. На її основі у молодших школярів виникає теоретична свідомість і мислення, розвиваються відповідні здібності" [2: 10].

Відомий вітчизняний психолог Г. Костюк характеризує навчальну діяльність як керування засвоєнням учнями суспільних цінностей, вироблених попереднім поколінням людей [3]. Тобто смислове навантаження у його визначенні навчання припадає на твердження, що це управління навчальною діяльністю школярів, керування засвоєнням учнями суспільних цінностей. Такої ж точки зору дотримується й І. Підкасістий.

Ю. Бабанський визначив навчання як цілеспрямовану взаємодію вчителя та учнів, що послідовно змінюється; у ході цієї діяльності розв'язуються завдання освіти, виховання і розвитку учнів [4: 24]. У центрі уваги вченого думка про те, що навчання – це цілеспрямована взаємодія вчителя та учнів.

У своєму підручнику "Педагогіка" І. Харламов під навчальною діяльністю розуміє "цілеспрямований процес організації і стимулювання активної навчально-пізнавальної діяльності учнів з оволодіння науковими знаннями, вміннями і навичками, розвитку творчих здібностей, світогляду, морально-етичних поглядів і переконань" [5: 49].

Отже, різні автори по-різному розглядають навчальний процес, проте всі вони одноставні в тому, що навчання – це спільна діяльність учителя і учнів; це процес організації й управління засвоєнням учнями системи знань про суспільство, природу, людину і розвиток на цій основі їх пізнавальних сил, наукового світогляду та позитивних людських якостей.

Початок шкільного навчання знаменує собою зміну способу життя дитини, пов'язаний із переходом від ігрової діяльності на навчальну. Дитина починає усвідомлювати, що вона виконує суспільно важливу роль – вчиться – і значущість цієї діяльності оцінюють люди, які оточують її.

© Легін В. Б., 2011

Зазначений феномен має яскраво виражену суспільну значущість і ставить дитину в нову позицію щодо дорослих та однолітків, змінює її самооцінку, перебудовує взаємини у сім'ї. З цього приводу Д. Ельконін зазначає: "Саме тому, що навчальна діяльність є суспільною за своїм змістом (у ній відбувається засвоєння усіх надбань культури та науки, нагромаджених людством), суспільною за своїм сенсом (вона є суспільно значущою та суспільно оцінюваною), суспільною за своїм виконанням (виконується відповідно до суспільно вироблених норм), ця діяльність є провідною у молодшому шкільному віці, тобто у період її формування" [6].

Навчальна діяльність має свою структуру. В. Давидов і А. Маркова виділили у ній кілька взаємозалежних компонентів:

- навчальне завдання – це те, що повинен засвоїти учень; спосіб дії, яким потрібно оволодіти;
- навчальні дії – те, що учень повинен зробити, щоб сформувати зразок засвоєної дії й вміння відтворити цей зразок;
- дія контролю – зіставлення відтворювальної дії зі зразком;
- дія оцінки – визначення того, наскільки учень досягнув результату; ступінь змін, які відбулися в ньому самому.

Спочатку навчальна діяльність організовується вчителем, згодом вона повинна перетворитися в самостійну діяльність учня, в якій він формує навчальне завдання, виконує навчальні дії і дії контролю, здійснює оцінку.

Яскраві приклади такої взаємодії вчителя з класом наводить Ш. Амонашвілі, описуючи завдання, в яких учні повинні *не погоджуватися* зі спеціально допущеними помилками вчителя, *не копіювати* його дій [7].

Щоб навчальний процес був успішним, виникає потреба в такій його організації, яка б забезпечувала умови для становлення та розвитку рефлексії.

Рефлексія (від. лат. reflexio – відображення), за довідковою літературою, – це здатність органу психіки відображати навколишню дійсність і самого себе [1: 168]; це джерело внутрішнього досвіду, засіб самопізнання та необхідний інструмент мислення; це готовність і спроможність людини до самооцінки, самопізнання, аналізу своїх дій, мотивів, вчинків, настрою, до зіставлення їх із діями та вчинками інших людей [3: 300].

Рефлексія змінює пізнавальну діяльність молодших школярів, їхнє ставлення до себе й до оточення, погляд на світ, змушує не просто приймати на віру знання від дорослих, а й виробляти власну думку, власні погляди, уявлення про цінності, значущість учіння. Її основою є вміння учнів ніби збоку розглядати й оцінювати власні думки та дії.

Якщо у суб'єкта навчальної діяльності рефлексія відсутня, то це значить, що його внутрішній світ, його духовність, моральність відсутні, а він сам стає повністю залежним від зовнішніх факторів, впливів, обставин. Така особистість перетворюється у функціонера, який виконує чужу волю, побажання, а це значить, що вона втрачає можливості й здібності до розвитку.

В умовах рефлексії будь-яка діяльність виконується обдумано. В. Богін вказував: "Щоб зробити свою життєдіяльність предметом волі і своєї свідомості, суб'єкт освітнього процесу повинен вийти в рефлексивну позицію щодо досвіду своєї життєдіяльності, а цей вихід можливий тільки через усвідомлення свого незнання" [8: 12].

Можна стверджувати, що рефлексивні риси виникають у результаті пізнання суб'єктом самого себе і ставлення до самого себе. Цей процес дуже складний, на що вказує Т. Титаренко: "Шлях до себе – важке випробування, що потребує мужності, самостійності, наполегливості, терпіння. Ми зорієнтовані, передусім, на зовнішній світ, а до себе звертаємось лише тоді, коли переживаємо щось вельми важливе, коли опиняємось у кризовому стані" [9: 578].

Сучасна технологізація освіти обов'язково передбачає включення у навчальну діяльність молодших школярів процесів рефлексії. Навчившись рефлексувати, дитина розвиває позитивне мислення, формує адекватну самооцінку, образ "Я", "Я"-концепцію, яка утворює ядро людської особистості як регулятора її поведінки й діяльності. Мета рефлексії: згадати, виявити, усвідомити усі компоненти діяльності – її зміст, типи, способи, проблеми, шляхи їх вирішення, отримані результати, ставлення учнів один до одного, вчителя і учнів, ставлення до діяльності. Без розуміння способів свого навчання школярі не зможуть привласнити ті знання, вміння і навички, які вони здобули.

Осмислюючи власні освітні дії, молодший школяр акцентує увагу як на "знанневих" продуктах діяльності, так і на структурі самої діяльності, що призвела його до створення цих продуктів. Рефлексія має на увазі дослідження вже здійсненої роботи з метою фіксації її результатів і підвищення її ефективності надалі [10].

А. Хуторський виділяє такі етапи організації рефлексії у навчанні.

1. *Зупинка предметної (дорефлексивної) діяльності*. Усяка попередня діяльність має бути завершена чи призупинена. Якщо виникли труднощі в розв'язанні проблеми, то після рефлексії її розв'язання може бути продовжене.

2. **Відновлення послідовності виконаних дій.** Усно чи письмово відтворюється все, що зроблено, у тому числі й те що, на перший погляд здається дріб'язковим.

3. **Вивчення відтвореної послідовності дій з погляду її ефективності, продуктивності, відповідності поставленим завданням.** Параметри для аналізу рефлексивного матеріалу обираються із запропонованих учителем або визначаються учнем на основі власних цілей.

4. **Виявлення та формування результатів рефлексії.** Таких результатів може бути виявлено кілька видів:

- предметна продукція діяльності;
- ідеї, пропозиції, закономірності, відповіді на питання;
- способи, які досліджувалися або створювалися (винаходилися) в ході діяльності;
- гіпотези стосовно майбутньої діяльності.

5. **Перевірка гіпотез у подальшій діяльності** [11].

Також важливим фактором, що впливає на ефективність рефлексії у навчальній діяльності, є різноманіття її форм, які відповідають віковим та іншим особливостям учасників навчального процесу. Форми освітньої рефлексії різні – усне обговорення, письмове анкетування, графічне зображення змін, що відбуваються (самопочуття, рівень пізнання особистої активності, самореалізації). Рефлексивні учнівські записи – важливий матеріал для аналізу й коректування вчителем навчального процесу. Щоб школярі усвідомили серйозність рефлексивної роботи, необхідно здійснити огляд їхніх думок, відзначити тих, у кого глибина самосвідомості підвищується.

Важливим є підхід педагога до організації рефлексії на уроці. Його завдання – створити такі умови, щоб школяр захотів говорити про проведений урок або свою діяльність. Ефективною виявляється **рефлексія почуттів**, тобто вербальний і невербальний опис почуттів та відчуттів, які наявні у тій чи іншій ситуації.

Найчастіше словами важко адекватно передати почуття, тому застосовуються невербальні способи почуттєвої рефлексії (малюнки, асоціації). У цьому випадку не переводяться почуття у слова, а виражаються різними видами емоційної мови. При взаємодії з учнями педагог може використовувати, залежно від обставин, одну із видів навчальної рефлексії, що відбивають чотири сфери людської сутності:

- фізичну (встиг – не встиг);
- сенсорну (самопочуття: комфортно – дискомфортно);
- інтелектуальну (що зрозумів, що усвідомив – що не зрозумів, які труднощі мав);
- духовну (став краще – гірше, творив або руйнував себе, інших).

Якщо фізична, сенсорна та інтелектуальна рефлексії можуть бути як індивідуальними, так і груповими, то духовну варто проводити лише письмово, індивідуально і без оголошення результатів.

Таким чином, рефлексія може виступати формою теоретичної діяльності, способом мислення, що розкриває мету, зміст, засоби, способи власної діяльності (інтелектуальна рефлексія); відбивати внутрішній стан дитини (сенсорна рефлексія); бути засобом самопізнання.

А. Хуторський зазначає, що рефлексія може здійснюватися не тільки в кінці уроку, як це прийнято вважати, але і на будь-якому із його етапів [11].

На початку уроку з метою встановлення емоційного контакту з учнями можна провести **рефлексію настрою і емоційного стану**. Це пов'язано з тим, що учні приходять на урок, абсолютно не цікавлячись, не думаючи про те, чим доведеться займатися (якщо це не контрольна робота).

Рефлексія змісту навчального матеріалу використовується на етапі повторення вивченого матеріалу. Вона дає змогу виявити рівень усвідомлення змісту вивченого. Також можна використати такий вид рефлексії, як **рефлексія діяльності**. Вона сприяє усвідомленню способів і прийомів роботи з навчальним матеріалом, пошуку найбільш раціональних шляхів розв'язання поставлених завдань.

У кінці уроку багато вчителів проводять коротке, не чітко структуроване обговорення; усі погоджуються, що було цікаво, і цим справа закінчується. Проте саме в кінці уроку повинен з'ясуватися зміст зробленого; встановлюється зв'язок між тим, що вже відомо, і тим, що знадобиться дітям у майбутньому. Саме тут також доцільно застосувати рефлексію змісту навчального матеріалу: пояснити зміст матеріалу; порівняти реальні результати з очікуваними; пояснити, чому сталося так, а не інакше; зробити висновки; закріпити чи відкоригувати засвоєне; визначити готові теми для обмірковування; установити зв'язок між тим, що вже відомо, і тим, що потрібно засвоїти, навчитись у майбутньому; скласти план подальших дій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, навчальна діяльність молодших школярів – це спільна діяльність учителя і учнів; це процес організації й управління засвоєнням учнями системи певних знань, умінь, навичок та цінностей. Впровадження рефлексії в навчальний процес молодших школярів є необхідним, адже вона сприяє усвідомленню плануванню власної діяльності, розумінню мети діяльності однокласників та вчителів; корегуванню подальших дій; дає можливість аналізувати успіхи і труднощі в досягненні мети іншими; здійснювати "погляд зі сторони".

Необхідністю подальшої роботи є розробка і впровадження у практику початкової школи методики роботи з розвитку рефлексивних умінь молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь / Г. М. Коджаспирова. – М. : "Академия", 2001. – 176 с.
2. Степанов О. М. Психологична енциклопедія (Енциклопедія ерудита) / О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – С. 300–327.
3. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Рад. школа, 1989. – 608 с.
4. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения : Общедагогический аспект / Ю. К. Бабанский. – М., 1981. – 254 с.
5. Харламов И. Ф. Педагогика : [учеб. пособие] / И. Ф. Харламов. – [2-е изд., переработанное и дополненное]. – М., 1990. – 546 с.
6. Эльконин Д. Б. Избранные педагогические труды / Д. Б. Эльконин. – М. : Междунар. пед. академия, 1995. – 312 с.
7. Амонашвили Ш. О. Единство цели / Ш. О. Амонашвили. – М., 1987. – 208 с.
8. Богин В. Г. У знания лицо его владельца / В. Г. Богин // Народное образование. – 1989. – № 2. – 126 с.
9. Титаренко Т. М. Вчинок самопізнання / Т. М. Титаренко // Основи психології. – К., 1995. – С. 573–587.
10. Загашев И. О. Критическое мышление : технология развития / И. О. Загашев. – С-Пб, 2003. – 284 с.
11. Хуторской А. В. Современная дидактика / А. В. Хуторской. – С-Пб. : Питер, 2001. – С. 52–53.
12. Зуев Д. Д. Школьный ученик / Д. Д. Зуев. – М. : Педагогика, 1983. – 240 с.
13. Пидкасистый П. И. Педагогика : [учебное пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей] / П. И. Пидкасистый. – М. : Педагогическое общество России, 1998. – 640 с.

Матеріал надійшов до редакції 26.10. 2011 р.

Лєгін В. Б. Рефлексія и ее роль в учебной деятельности младших школьников.

В статье проанализирована сущность учебной деятельности младших школьников, уточнено толкование термина "рефлексия" и выяснена роль отмеченного феномена в учебной деятельности младших школьников. Выявлено, что внедрение рефлексии в учебный процесс младших школьников является необходимым, так как она способствует осознанному планированию собственной деятельности, пониманию цели деятельности одноклассников и учителей; коррекции последующих действий; дает возможность анализировать успехи и трудности в достижении цели другими; совершать "взгляд со стороны".

Lehin V. B. The Reflection and its Role in the Junior Schoolchildren's Educational Activity.

The article analyzes the essence of the junior schoolchildren's educational activity, makes the interpretation of the term "reflection" more precise and reveals the role of the mentioned phenomenon in the junior schoolchildren's educational activity. It has been discovered that the reflection implementation into the schoolchildren's educational process is necessary as it contributes to the conscious planning of the personal activity, understanding of the classmates and teachers' aim activity, correction of the further results; gives the opportunity to analyze the progress and hardships in attaining the goal by others and make the "outside point of view".